

УДК 338

Пасхавер Б.Й., д-р екон. наук, професор, академік НААН України
головний науковий співробітник Інституту економіки
та прогнозування НАН України

ПРИБУТКОВІСТЬ І РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ У ІНФЛЯЦІЙНОМУ ПРОЦЕСІ

Розроблено методичні принципи і здійснено розрахунок доцільної норми рентабельності сільськогосподарського виробництва, розглянуто можливості її забезпечення. Проведено аналіз динаміки показників прибутковості та рентабельності аграрних підприємств з її факторною оцінкою. Висвітлено роль державної підтримки у досягненні стабільного розвитку агросфери.

Ключові слова: прибуток і рентабельність аграрного виробництва, норма прибутковості, ціновий паритет, державна підтримка, платоспроможний продовольчий попит.

JEL: Q14

Стійкої висхідної тенденції розвитку економіка України поки що не набула. За чверть століття власної державності половина цього строку (12 років) мала від'ємну динаміку головного вимірника стану національного добробуту – валового внутрішнього продукту, абсолютний обсяг якого у 2015 р. – 61% рівня 1990 р., а душевий – 74% [1, с. 19]. Одна з причин скорочення ВВП – зменшення його складової частини – прибутку, маса і норма якого – найважливіший показник успішної господарської діяльності в умовах ринкових відносин.

Криза 2014–2015 рр. мала руйнівні наслідки для фінансового стану підприємств України. У загальному підсумку всієї національної економіки прибутковість змінилася збитковістю. Щасливий виняток – сільськогосподарські підприємства, де у 2015 р. мав місце казковий злет прибутковості і рентабельності: абсолютний розмір прибутку – зростання більш ніж чотириразове, рентабельність – майже триразове підвищення [2, с. 51]. Пояснення цього феномена потребує детального аналізу такого переліку факторів:

- обсягів виробництва та реалізації аграрної продукції;
- динаміки цін реалізації продукції;
- динаміки цін придбання виробничих ресурсів;
- ефективності використання виробничих ресурсів;
- розміру грошової державної підтримки.

Загальнонаціональне падіння прибутковості пояснюється насамперед скороченням обсягів виробництва, яке відбулося в усіх галузях. Найбільш стійкою і життєздатною виявилася саме аграрна галузь. Тут скорочення обсягів виробництва було найменшим (табл. 1), зокрема, меншим, ніж скорочення чисельності населення, тобто душеве забезпечення агропродукцією зросло. Але це зростання було нерівномірним – як щодо окремих видів продукції, так і за категоріями господарств. Порівняння підсумків 2015 р. з 1990 р. дає такі індекси: рослинництво усіх категорій господарств – 121,0%, тваринництво – 53,7%, уся аграрна продукція сільськогосподарських підприємств – 69,3%, господарств населення – 132,5%.

Особливо слід відзначити напрочуд високі темпи зростання сільськогосподарського виробництва у третій п'ятиріччі поточного століття. У 2011–2015 рр. українське аграрне виробництво збільшилося на 27,8%, тобто досягло 5% річного прирос-

ту, у сільськогосподарських підприємств зростання становило 45,5%, у господарства населення – 12,1% [2, с. 39, 42, 43]. Така різниця в темпах зростання дозволила сектору сільськогосподарських підприємств повернути собі лідерство у виробництві аграрної продукції, що суттєво впливає на напрями фінансових потоків.

Таблиця 1

Динаміка обсягів виробництва основних галузей економіки України

Галузі національної економіки	2015, % до	
	2013	1990
Випуск усіх галузей, у тому числі:	83,7	75,2
– промисловість	77,9	72,6
– сільське господарство	97,3	88,0
– будівництво	67,7	6,5
– транспорт	81,9	57,8
– торгівля	75,3	85,5

Джерело: статистичні збірники "Національна рахунки України" за відповідні роки.

Безумовна необхідність усебічної підтримки сектора господарств населення не суперечить позитивній оцінці зростаючої ролі великих господарств. Сільськогосподарські підприємства, виробляючи 55%¹ валової продукції галузі, забезпечують понад 80% її товарної продукції (табл. 2). Одночасно не слід забувати, що продукція домогосподарств, яка використовується для самоспоживання, хоча і не вважається товарною, забезпечує значний внесок у вирішення проблем продовольчої безпеки країни.

Таблиця 2

Структура виробленої і товарної сільськогосподарської продукції за категоріями господарств в Україні у 2015 р.

Вид продукції	Частка у виробленій продукції, %		Частка у реалізованій продукції, %	
	сільськогосподарські підприємства	господарства населення	сільськогосподарські підприємства	господарства населення
Зернові культури	77,3	22,7	91,6	8,4
Цукрові буряки	92,5	7,5	93,2	6,8
Олійні культури	88,7	11,3	92,9	7,1
Картопля	2,2	97,8	36,2	63,8
Овочі	13,9	86,1	51,2	48,8
Плоди та ягоди	19,1	80,9	39,3	60,7
Худоба та птиця	63,7	36,3	83,4	16,6
Молоко	25,1	74,9	40,0	60,0
Яйця	58,2	41,8	95,2	4,8
Усього за переліченими продуктами*	60,8	39,2	85,7	14,3

* Середня зважена за вартістю у поточних цінах.

Джерело: Сільське господарство України : стат. зб. – К., 2016. – С. 125, 131, 132.

Прибутковість аграрного виробництва визначається не тільки його обсягами, а й відсотком товарності. Статистика національних рахунків оцінює випуск сільськогосподарської продукції у 2015 р. у 544 млрд грн, і це означає, що товарність аграрного виробництва для всіх категорій виробників у такому разі дорівнює 67,5%, решта – самоспоживання і витрати власного виробництва.

Ринкова орієнтація на прибутковість і рентабельність поступово змінює спеціалізацію і товарність виробництва. За пострадянський період сільськогосподарські підприємства суттєво збільшили виробництво продукції рослинництва і зменшили збит-

¹ Валова продукція сільського господарства обчислюється в цінах 2010 р. У цінах 2015 р. частка сільськогосподарських підприємств у загальному виробництві сільськогосподарської продукції перевищує 60%.

кове тваринництво. Зокрема, найбільш збиткова галузь – м'ясо ВРХ – скоротила обсяги вирощування у 16 разів. У результаті, якщо в 1990 р. сільськогосподарські підприємства продавали трохи більше третини виробленого зерна, використовуючи значні його обсяги для годівлі тварин, то сьогодні понад 80% зерна реалізується.

Інша стратегія у господарств населення: із власно виробленого зерна ця категорія виробників продає лише чверть. Слід сказати, що характер аграрної діяльності більшості господарств населення аматорський, а тому зі зростанням доходів товарність їхнього виробництва зменшується. Але в цьому секторі формується високо-товарний сегмент. Понад 9 млн га надані домогосподарствам для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, зростає чисельність домогосподарств із площею землі понад 5 га. Таким великим для цієї категорії виробникам належать уже 45% усієї земельної площі, якою користуються домогосподарства.

Аналізуючи зростання прибутковості аграрного виробництва у 2015 р., виявляємо певний (не головний) вплив фактора підвищення товарності. Цього року у сільськогосподарських підприємств обсяги аграрного виробництва зменшилися на 4,8%, але фізичний обсяг реалізованої продукції зріс на 5,5%. Головний же фактор злету фінансових показників – інфляційний ціновий рух. Розглянемо його детальніше.

Сільське господарство України вже давно працює в умовах інтенсивної інфляції. Навіть за радянських часів, коли бюджетні дотації стримували зростання споживчих цін на продовольчі товари, ціни виробників аграрної продукції зростали досить швидко. За період 1950–1990 рр. закупівельні ціни на продукцію колгоспів і радгоспів зросли більше ніж у 15 разів, тобто мали середньорічну інфляцію на рівні 7%.

Перші роки української державності національну грошову систему руйнувала гіперінфляція, яку зупинило введення нової грошової одиниці – гривні. Зафіксовані в 99-й статті Конституції України вимоги забезпечення стабільності національної валюти виявилися нездійсненними. За 20 років свого існування гривня девальвувала до долара США майже у 15 разів. Враховуючи, що за цей період навіть повільна інфляція в США зменшила купівельну спроможність долара більш ніж у 1,5 раза, маємо більш ніж 20-разове знецінення гривні у доларовому еквіваленті.

Хоча сільське господарство не є лідером інфляційного процесу, зростання цін виробників у галузі теж багаторазове. За гривневий період (1996–2015 рр.) середньорічні ціни на продукцію сільськогосподарських підприємств зросли в 15 разів (табл. 3). Безпосередньо у 2015 р. ціни реалізації продукції сільськогосподарських підприємств підскочили на 54,5%, а ціни придбання засобів виробництва, що формують собівартість продукції, зросли на 45,3%, тобто мав місце певний ціновий диспаритет на користь агровиробництва.

Таблиця 3

Динаміка цін реалізації продукції сільськогосподарських підприємств

Сільськогосподарська продукція	Середня ціна реалізації, грн за 1 т		2015 р. до 1996 р., рази
	1996 р.	2015 р.	
Зернові культури	349	2912	8,3
Олійні культури	274	7532	27,5
Цукрові буряки	115	789	6,9
Худоба і птиця	1299	21966	16,9
Молоко	290	4347	15,0
Яйця	155	1333	8,6
Уся сільськогосподарська продукція	x	x	15,2

Джерело: Сільське господарство України : стат. зб. – К., 2016. – С. 132.

Але значне підвищення рентабельності у 2015 р. здебільшого пояснюється особливістю аграрної галузі, де між витратами виробництва і реалізацією його продукції

Економіка сільського господарства

має місце значний часовий лаг [3, с. 67; 4, с. 65]. В умовах високої інфляції явище не нове, воно спостерігалось за гіперінфляції перших років української державності, коли при падінні виробництва зростала рентабельність (табл. 4). У таких випадках показники виручки і прибутку потрібно обчислювати в двох вимірах: номінальному і реальному. Для переходу від номінального до реального значення можна використовувати індекс цін придбання, або перерахунок у доларовому еквіваленті.

Таблиця 4

Ціни і рентабельність сільськогосподарських підприємств України у 1990–1995 рр.

Показник	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Індекс цін реалізації продукції (до попереднього року), <i>рази</i>	...	1,8	18,5	39,6	6,7	4,3
Індекс цін на матеріально-технічні ресурси, що споживаються сільським господарством (грудень до грудня попереднього року), <i>рази</i>	...	д/в	д/в	59,7	6,3	3,0
Рентабельність за рік, %	37,3	54,9	99,3	92,8	45,8	10,6

Джерело: Сільське господарство України : стат. зб. – К., 1996. – С. 34, 35, 84.

Результати такого перерахунку наведені в табл. 5. За кризові роки (2014–2015 рр.) обсяги реалізованої сільськогосподарськими підприємствами продукції дещо зменшилися, але прибутки значно зросли через те, що цього разу інфляційний ціновий диспаритет був аграрній галузі вигідний. Спираючись на попередній досвід інфляційних хвиль, можна прогнозувати суттєве зменшення прибутковості й рентабельності сільського господарства в найближчі роки, а тому часткове позбавлення сільського господарства податкових пільг може виявитися передчасним.

Таблиця 5

Фінансові результати діяльності сільськогосподарських підприємств України

Показник	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Офіційний курс, за 1 долар США, <i>грн</i>	5,1247	7,9356	7,9676	7,9910	7,9930	11,8867	21,8447
Чистий дохід (виручка) від реалізації сільськогосподарської продукції							
– у фактичних цінах, <i>млн грн</i>	19683	73178	93726	118733	117199	162290	318461
– у доларах США, <i>млн дол.</i>	3841	9221	11763	14858	14663	13653	14578
Прибуток від реалізації сільськогосподарської продукції							
– у фактичних цінах, <i>млн грн</i>	1253	12750	19926	20199	11804	33284	90231
– у доларах США, <i>млн дол.</i>	244	1607	2501	2528	1477	2800	4131
Рентабельність реалізованої сільськогосподарської продукції, %	6,8	21,1	27,0	20,5	11,2	25,8	39,2

Джерело: Сільське господарство України : стат. зб. за відповідні роки.

Високі показники прибутку і рентабельності зменшили, але не ліквідували проблему збитковості. У 2015 р. закінчили рік зі збитками 11,1% загальної чисельності сільськогосподарських підприємств, тобто понад 5 тис. Загалом по всій сукупності підприємств збитковими залишаються галузі м'ясного скотарства та вівчарства. Зменшити збитковість покликаний механізм державної підтримки агросфери, але деяка кількість невдалих господарників може бути ліквідована. Треба усвідомити: банкрутство в певних розмірах – нормальне і необхідне явище ринкових відносин.

При аналізі прибутковості як критерію оцінки постають три методичні питання: достатність, стабільність, міжгалузєва паритетність. Критерієм достатності визнається показник рентабельності.

Рентабельність реалізації сільськогосподарських продуктів – результативна характеристика, рівень якої формує багатofакторний комплекс нестабільних виробничих умов, що викликає її значні коливання в динамічному і галузевому розрізах. Навіть у радянський період, коли понад 80% реалізації продукції сільсько-

господарських підприємств охоплювала система державних заготівель, показник рентабельності мав нестійку динаміку: у 1965 р. рентабельність колгоспів України дорівнювала 44%, у 1980 р. вона впала до 2%, а в 1990 р. знову зросла до 40%.

Висока інтенсивність інфляційного процесу першого десятиліття української державності призвела до катастрофічного порушення паритету цін придбання і реалізації, в результаті чого у 1999 р. 84% сільськогосподарських підприємств були збитковими. Надалі рентабельність сільськогосподарського виробництва набула тенденції до зростання: в середньому за 2001–2005 рр. вона становила 9,7%, за 2006–2010 рр. – 14,9%, за 2011–2015 рр. – 24,6% [5, с. 306]. Піднесення рентабельності забезпечило високі темпи післякризової відбудови: обсяги аграрного виробництва в секторі сільськогосподарських підприємств між 2000 р. і 2015 р. збільшилися у 2,4 раза. Яка ж рентабельність потрібна для стабільного розвитку сільського господарства?

Ще в радянські часи проводилися наукові розробки щодо обґрунтування необхідної норми прибутку, яка була здатна забезпечити матеріальну базу для зростання сільськогосподарського виробництва плановими темпами. Зокрема, у дослідженнях українського Інституту аграрної економіки доцільною визнавалася норма рентабельності до виробничих фондів сільського господарства на рівні 12–13%. Співвідношення капітальних і поточних виробничих витрат тоді було таким, за якого рентабельність до собівартості була втричі більшою за рентабельність до виробничих фондів. Ці рекомендації відповідали загальносоюзній методіці розрахунків приведених витрат, де для сільського господарства нормативний прибуток до виробничих фондів дорівнював 12% із диференціацією для рослинництва – 16%, тваринництва – 10%.

Сьогодні сільськогосподарські підприємства не мають планових завдань, а норма прибутку – показник не тільки власних відтворювальних можливостей, але й важливий критерій інвестиційної привабливості. Норма прибутку – також необхідний показник системи ціноутворення. Відповідно до рекомендацій Інституту аграрної економіки ціна сільськогосподарського продукту – сума собівартості та середньої норми прибутку на авансований капітал, до складу якого включається ціна (грошова оцінка) земель.

Така рекомендація потребує деяких уточнень. Орендна плата (рента) для орендодавця – прибуток, для орендаря – витрати виробництва, частка собівартості продукції. Економічна теорія поділяє погляд орендодавця і визнає ренту складовою прибутку. Діюча система обліку – на боці орендаря, орендну плату включає у собівартість. У випадку оренди, запобігаючи подвійному рахунку, у формулі ціни продукції до авансованого капіталу землю включати не слід.

Треба мати на увазі, що собівартість продукції обчислюється лише в секторі сільськогосподарських підприємств, а в їхньому землекористуванні 93% площі – оренда. Таким чином, у сучасних умовах при розрахунку бажаної (доцільної) ціни продукту її рентна частка – орендна плата – входить у склад собівартості. Тому розміри необхідного прибутку визначаються як відсоток до речового авансованого капіталу (виробничих фондів), що породжує складне методичне питання визначення фондової наявності та фондової динаміки, яке розглянуто нами в інших роботах [6, 7].

За нашими розрахунками, у 2015 р. вартість виробничих (основних і оборотних) фондів сільськогосподарських підприємств у поточних цінах оцінюється сумою у 2,3 трлн грн. Між 1990 р. і 2015 р. фізичний обсяг виробничих фондів скоротився у 2,5 раза, а ціни на них зросли у 58 разів.

Визначення сучасної ринкової (так званої "справедливої") вартості засобів сільськогосподарського виробництва дозволяє обчислити два важливі показники ефективності уречевленої праці – фондову рентабельність і фондовіддачу.

У 2015 р. сільськогосподарські підприємства виробили 69,3% валової продукції до рівня 1990 р., і це означає, що за цей час фондовіддача зросла на 73%. Тенденція зростання ефективності характерна і для живої праці: за даними Держстату України, за зазначений період продуктивність праці у сільськогосподарських підприємствах зросла в 4,4 раза. Значне підвищення ресурсної ефективності – наслідок науково-технічного прогресу. Але вирішальну роль відіграв перехід до ринкових відносин, які змушують суб'єктів підприємництва максимально економно залучати до виробництва трудові та матеріальні ресурси.

У 2015 р. сільськогосподарські підприємства отримали від реалізації сільськогосподарської продукції 90,3 млрд грн прибутку, що забезпечило рентабельність до виробничих фондів на рівні $90,3:2300=3,93\%$. Відчуття високої рентабельності, яке викликає її показник до собівартості, зникає, хоча варто нагадати, що сьогодні в розвинених країнах позичковий відсоток опустився нижче 1%. Слід також взяти до уваги, що Світовий банк при розрахунках національного багатства рекомендує капіталізацію на рівні 4%, тобто визнає такий рівень рентабельності на авансований капітал нормативним.

Зрозуміло, що в умовах значної інфляції нормативний (достатній) рівень рентабельності залежить від цінової динаміки. Теорія вчить, що норма прибутку – це сума позичкового відсотку і підприємницького доходу, отже, рентабельність повинна перевищувати плату за кредит. В агросфері 2015 р. ціновий "вибух" підняв рентабельність до надзвичайно високого рівня, але інфляція вщухає, і проблема співвідношення показників рентабельності та кредитного відсотку знову стане актуальною. У випадку успіху наздоганяючої економіки пропорція цих показників наблизитиметься до існуючої в розвинених країнах.

Тепер розглянемо показник рентабельності, що обчислюється як співвідношення прибутку до собівартості. В умовах високих темпів інфляції цей показник – не точний вимірник економічної ефективності, оскільки він залежить не тільки від цін і собівартості, але й від згаданих вище часових лагів. Наприклад, якщо готова продукція реалізується після певного строку зберігання (притримується), витрати зберігання мало впливають на собівартість, а зростання цін може бути значним. Така ж ситуація виникає при визначенні цінового паритету: значний часовий лаг між актами придбання і реалізації може підвищити рентабельність суто інфляційним фактором, що є типовим явищем для тривалого виробничого процесу в аграрному виробництві.

З теоретичних міркувань за значної інфляції поточні витрати, як і основні засоби, мають первісну і відтворювальну вартість, але дооцінка собівартості на момент реалізації – практично нераціональна розрахункова операція, яка не буде здійснюватися. Тому показник рентабельності до собівартості в часи надмірної інфляції потрібно використовувати із застереженнями. Крім того, слід звернути увагу на деякі методичні особливості сучасного обчислення показника собівартості, які занижують його рівень і, відповідно, завищують показник рентабельності.

Багаторазова недоіндексація основних засобів зумовила значні недонарахування амортизаційних коштів. У 1990 р. амортизаційні відрахування на відновлення основних засобів дорівнювали 3,6 млрд крб., що становило 4% від вартості основних засобів, на які нараховувалися амортизація, і 10,3% всіх виробничих витрат. У 2015 р. сільськогосподарські підприємства нарахували 10,2 млрд грн

амортизації, що дорівнює лише 0,6% до реальної ринкової вартості їх основних засобів і 4,5% суми виробничих витрат. Недостатній амортизаційний фонд певною мірою пояснює відставання галузі в інвестиційній діяльності. У 1990 р. частка сільського господарства в усіх інвестиціях національної економіки становила 21,3%, у 2015 р. – 10,8%.

Складна методична проблема – узгодження інтересів орендарів і орендодавців земельних ділянок в умовах високої інфляції. Чинна методика оцінки землі має формулу врахування інфляції, але інфляційна корекція здійснюється лише частково. Теоретично грошова оцінка землі визначається капіталізацією рентної частки виробленої продукції. При зростанні виробництва рентна частка не зменшується, а її вартість у поточних цінах збільшується відповідно до динаміки цін на аграрну продукцію. За роки існування гривні ціни на продукцію сільськогосподарських виробників зросли в 15 разів, офіційна грошова оцінка сільськогосподарських угідь індексувалася на значно меншу величину. На 1.01.1997 р. вона дорівнювала 6,3 тис. грн 1 га, на 1.01.2016 р. – 30,9 тис. грн, тобто зросла в 5 разів. Крім того, чергова девальвація гривні збільшила різницю між світовими і національними цінами на землю, хоча процес інтеграції України у світовій економічній простір повинен ці ціни поступово зближувати. Цей фактор також знижує собівартість аграрної продукції і завищує її рентабельність.

За роки української державності в секторі сільськогосподарських підприємств мало місце значне зростання продуктивності праці, але оплата праці відносно не збільшувалася. В 1990 р. заробітна плата сільськогосподарського працівника дорівнювала 95,6% від середнього показника по національній економіці, у 2015 р. це співвідношення становило 78,9%. Нееквівалентний рівень оплати праці в агросфері – ще один фактор зниження собівартості галузевого виробництва.

Таким чином, високий рівень рентабельності до собівартості, який фіксує офіційна звітність сільськогосподарських підприємств у 2015 р., через методичні особливості обчислення цього показника в умовах високої інфляції не дає точного уявлення про відтворювальні можливості аграрної галузі. На наш погляд, для цих цілей краще використовувати показник рентабельності до виробничих фондів, але при їхній оцінці за реальною ринковою вартістю. Діючий бухгалтерський облік рекомендує забезпечити саме таку оцінку, але для практичного втілення цієї рекомендації треба перевести її з категорії добровільної в обов'язкову для усіх юридичних осіб.

Результати наведеного аналізу викликають запитання: яка рентабельність до авансованого капіталу може вважатися достатньою? Раніше норма прибутку розглядалася як показник здатності до забезпечення певних темпів обов'язково розширеного відтворення. Сьогодні в ринкових умовах на рівень рентабельності впливає дія закону середньої норми прибутку, політика підвищення інвестиційної привабливості, а за наявності високої інфляції найбільш пекучою проблемою стає паритетність цінового руху. Враховуючи цю обставину, органи державної статистики з 2010 р. щорічно збирають інформацію про обсяги й ціни купівлі сільськогосподарськими підприємствами матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб (табл. 6).

За даними табл. 6, інфляція на ринку аграрних засобів виробництва останні роки була дуже інтенсивною: у 2011–2015 рр. середньорічний темп цінового зростання становив понад 22%. У результаті сільськогосподарські підприємства були змушені скоротити закупівлю за деякими позиціями, особливо ж сільськогосподарської техніки, де подорожчання було особливо значним. Так, у 2010 р. ціна трактора "John Deere"

дорівнювала 1,1 млн грн, а зернозбирального комбайна тієї ж марки – 1,3 млн грн, у 2015 р. ці ціни становили вже – 3,4 та 3,9 млн грн, тобто темпи цінового зростання вищі за темп девальвації гривні [8, с. 5–8].

Звертає увагу збільшення фізичного обсягу закупівлі засобів аграрної хімії (мінеральні добрива і засоби захисту рослин). Підвищене застосування хімічних засобів стимулювання і збереження врожаю виявилось важливим фактором зростання продукції рослинництва. Між 2010 р. і 2015 р. вихід валової продукції рослинництва на 1 га сільськогосподарських угідь у секторі сільськогосподарських підприємств збільшився на 55%.

Таблиця 6

Купівля матеріально-технічних ресурсів сільськогосподарськими підприємствами України

Показник	Вартість ресурсів у фактичних цінах, млрд грн		Індекси, 2015 р. до 2010 р., %		
	2010 р.	2015 р.	вартості	цін	фізичного обсягу
Мінеральні добрива	7,1	27,5	388,3	312,1	124,4
Засоби захисту рослин	4,1	16,7	406,8	262,3	155,1
Пальне і паливо	9,8	23,9	244,6	265,0	92,3
Комбікорми	4,4	7,9	179,5	198,6	90,4
Сільськогосподарська техніка	3,7	8,9	242,3	337,0	71,9
Разом за перерахованими позиціями	29,0	84,9	292,3	275,5	106,1

Джерело: Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами : стат. бюлетені за відповідні роки.

У 2016 р. рівень інфляції відчутно зменшився, але залишається значним. За 8 місяців цього року ціни на сільськогосподарську продукцію зросли менше, ніж витрати виробництва, тобто проблема паритету цін придбання та реалізації залишається злободенною (табл. 7). Але при цьому слід враховувати вимоги головного цінового паритету – узгодження інтересів виробників і споживачів продукції продовольчого комплексу. Цінова політика повинна забезпечити зростання попиту і споживання на продовольчому ринку. На жаль, кризова ситуація 2014–2015 рр. викликала зворотну тенденцію. Інфляційний вибух цих років зменшив реальну заробітну плату на чверть, пенсію – на третину. Результат – падіння рівня продовольчого споживання (табл. 8).

Таблиця 7

Витрати і ціни сільськогосподарського виробництва у 2016 р. (січень-серпень)

Показник	% до відповідного періоду попереднього року
Сукупний індекс витрат на виробництво сільськогосподарської продукції	112,4
<i>в тому числі:</i>	
– продукція рослинництва	109,1
– продукція тваринництва	120,9
Сукупний індекс цін реалізації сільськогосподарської продукції	107,4
<i>в тому числі:</i>	
– продукція рослинництва	119,4
– продукція тваринництва	99,1

Джерело: за даними Держстату України.

Скорочення продовольчого попиту особливо болісно відбилося на тих галузях агропродовольчого комплексу, які працюють переважно на внутрішній ринок. Так, за 2014–2015 рр. обсяги виробництва в сільському господарстві зменшилися на 3%, у харчовій промисловості – на 8,5%, у торгівлі продовольчими товарами роздрібний товарооборот скоротився на 20%, оптовий – на 30%. Товарооборот

ресторанного господарства впавав майже наполовину. Без поновлення висхідної тенденції платоспроможного попиту населення подолати кризову руйнацію в агропродовольчому комплексі неможливо.

Таблиця 8
Споживання продуктів харчування, на одну особу за рік, кг

Продукти	Раціональні норми споживання	Фактичне споживання				
		1990	2000	2013	2014	2015
М'ясопродукти	80	68	33	56	54	51
Рибопродукти	20	17,5	8,4	14,6	11,1	9,0
Молокопродукти	380	373	199	221	223	210
Яйця (<i>штук</i>)	290	272	166	309	310	285
Хлібопродукти	101	141	125	108	109	103
Олія	13	11,6	9,4	13,3	13,1	12,3
Цукор	38	50	37	37	36	36
Картопля	124	131	135	135	141	138
Овочі	161	102	102	163	163	161
Плоди	90	47	29	56	52	51
Калорійність добового набору, ккал	3370	3597	2661	2969	2939	2816

Джерело: статистичні щорічники України за відповідні роки.

Фінансовий стан аграрної галузі значною мірою залежить від розмірів державної підтримки, хоча надходження за цим каналом не вважаються прибутком і безпосередньо не впливають на рентабельність. Більшість розвинених країн світу проводять політику активної підтримки національної агросфери. В США державна підтримка сільського господарства дорівнює 10% вартості його продукції, в ЄС – 20%. Є країни, де бюджетна підтримка агровиробництва перевищує його власні обсяги. В Україні державна підтримка агросфери здійснюється трьома основними каналами. Перший – непряма підтримка, спрямована на розвиток інфраструктури агровиробництва, наприклад, проведення наукових досліджень. Другий – бюджетні кошти, за рахунок яких зменшуються ціни придбання необхідних товарів і послуг, наприклад, часткова сплата відсотків за кредит. Третій – кошти, які безпосередньо надходять на рахунки агровиробників. Звітність сільськогосподарських підприємств (форма № 50-сг) з 2007 р. до 2014 р. містила інформацію про такі кошти (табл. 9).

Таблиця 9
Державна підтримка сільськогосподарських підприємств України

№ п/п	Показник	2007	2014
	Отримано коштів державної підтримки, <i>млн грн</i>		
1.	– за рахунок коштів бюджетних дотацій	2569,4	206,6
2.	– за рахунок податку на додану вартість	957,7	8970,7
3.	– усього (п.1+п.2)	3527,1	9177,3
	<i>у тому числі:</i>		
4.	– для підтримки виробництва продуктів рослинництва	769,1	6744,9
5.	– для розвитку тваринництва	1897,8	2393,9
6.	– інші напрями	860,2	38,5
7.	Індекс цін на промислову продукцію, спожиту в сільському господарстві, 2007 р.=100%	100,0	256,8
8.	Купівельна спроможність державної підтримки в порівнянних цінах 2007 р., <i>млн грн</i> (п.3:п.7)	3527,1	3573,7
9.	Випуск сільськогосподарських підприємств, <i>млн грн</i>	45550	209577
10.	Державна підтримка, % до випуску (п.3:п.9)	7,74	4,38

Джерело: стат. бюлетені "Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах" за відповідні роки; стат. збірники "Сільське господарство України" за відповідні роки.

Звертають увагу тенденції заміни бюджетних трансфертів акумуляцією ПДВ, а також зростання частки коштів державної підтримки, спрямованих на розвиток продукції рослинництва. Перевага, яка надається галузі рослинництва, підвищує ефективність одиниці коштів державної підтримки, але гальмує розвиток галузі тваринництва, яка сьогодні вимагає пріоритетної уваги.

У номінальних гривнях державна підтримка сільського господарства швидко зростала [9, с. 25]. Але купівельна спроможність гривні через інфляцію і девальвацію суттєво зменшилася, тому уявлення про реальні обсяги державної підтримки дають розрахунки, які містить табл. 9. Підсумки цих розрахунків свідчать про зменшення участі держави у формуванні фінансових ресурсів сільського господарства. Частково це можна виправдати зростанням галузевих показників обсягів виробництва, виручки та прибутку. Але, на наш погляд, у цьому випадку доцільно керуватися принципами наздоганяючої економіки, тобто поступово підтягувати свої показники до відповідних характеристик розвинених країн.

Наразі головним завданням потужної державної підтримки сільського господарства варто визнати подолання збитковості продуктових підкомплексів і підприємств. У історичному плані доцільно згадати останні роки радянської доби, коли для ліквідації явища аграрної збитковості був запроваджений спеціальний механізм так званих "диференційованих" цінових надбавок для малорентабельних і збиткових господарств. У 1990 р. 96% коштів із таких надбавок пішло на продукцію тваринництва. З 7,5 тис. колгоспів України збитковими виявилися лише 10 господарств. У сумі всієї виручки від реалізації сільськогосподарської продукції антизбитковий механізм диференційованих надбавок становив 10,4%.

Висновки

1. Зростання прибутків і піднесення рентабельності в секторі сільськогосподарських підприємств в роки високої інфляції – тимчасове явище. Як свідчить історичний досвід, значне зменшення темпів інфляції призведе до суттєвого зниження рівня рентабельності сільського господарства. Це підтверджують дані табл. 7, які свідчать про загрозове становище, що складається з ціновим паритетом у 2016 р. у галузі тваринництва.

2. Рівень рентабельності, якого сільськогосподарські підприємства досягли у 2015 р., не є надлишковим. Сьогодні агросфера – галузь, яка потребує значного посилення інвестиційної активності. Згідно з офіційною статистикою, сільське господарство – це 16% всієї зайнятості і лише 2,8% вартості основних засобів. У 1990 р. оплата праці аграрного працівника – 96% середньої позначки, наразі – 79%.

3. Державна підтримка сільського господарства в країнах Європейського Союзу дорівнює 20% вартості аграрної продукції. Аграрна політика України повинна враховувати цей орієнтир, а її спрямованість має забезпечити коштами державної підтримки егалітарну функцію, долаючи збитковість господарств і підкомплексів агровиробництва.

4. Забезпечення достатнього і стабільного рівня рентабельності в агрофері потребує вирішення головної макроекономічної проблеми сьогодення – відновлення і подальшого зростання платоспроможного попиту населення на продовольчому ринку.

Список використаних джерел

1. Національні рахунки України за 2015 р. : стат. зб. / Державна служба статистики України. – К., 2016.
2. Сільське господарство України у 2015 р. : стат. зб. – К., 2016.
3. Шпичак О.М. Проблеми ціноутворення в контексті купівельної спроможності населення та інфляційних процесів / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 59–70.

4. Тулуш Л.Д. Оцінювання рентабельності діяльності як передумова надання держпідтримки сільгосп підприємствам / Л.Д. Тулуш, О.Ю. Гриценко // Економіка АПК. – 2016. – № 7. – С. 60–71.
5. Статистичний щорічник України за 2014 р. / Державна служба статистики України. – К., 2015. – 586 с.
6. Пасхавер Б.Й. Наявність і динаміка основних засобів України // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 1. – С. 157–158.
7. Пасхавер Б.Й. Агросфера: тенденції і перспективи розвитку // Економіка АПК. – 2015. – № 9. – С. 5–14.
8. Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарських підприємств : стат. бюлетень. – К., 2016 р.

Надійшла до редакції 21.09.2016 р.

*Пасхавер Б.И., д-р экон. наук, профессор, академик НААН Украины
главный научный сотрудник Института экономики и прогнозирования НАН Украины*

ПРИБЫЛЬНОСТЬ И РЕНТАБЕЛЬНОСТЬ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ИНФЛЯЦИИ

Разработаны методические принципы, осуществлен расчет рациональной нормы рентабельности сельскохозяйственного производства и рассмотрена возможность ее обеспечения. Проведен анализ динамики показателей прибыльности и рентабельности аграрных предприятий с ее факторной оценкой. Показана роль государственной поддержки в достижении стабильности развития агросферы.

Ключевые слова: *прибыль и рентабельность аграрного производства, норма прибыли, государственная поддержка, ценовой паритет, платежеспособный продовольственный спрос.*

B.Paskhaver, Professor, Doctor of Economics, Academician of National Academy of Agrarian Sciences, Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine

PROFIT AND PROFITABILITY OF THE AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE PROCESS OF INFLATION

The crisis of 2014-2015 had a devastating effect on the financial condition of Ukrainian enterprises: in the whole national economy, the positive profitability of the companies was reversed. An exception to this trend is the agricultural enterprises, where in 2015 a significant growth in profits and profitability took place. The factors that contributed to that phenomenon were: 1) a slight increase in sales; 2) inter-sectoral price disciplinary in favor of the agro-sphere; 3) the characteristic for agriculture lag between production costs and selling products, which, with high inflation, gives a temporary increase in profits.

The author considers the question of determining the appropriate level of profitability necessary for sustainable development of the agro-sphere. It is recommended to calculate this index as the ratio of profit to the restored value of production (fixed and circulated floating).

Although the profitability of agrarian enterprises grew during the crisis, decline in domestic effective demand negatively affected the output in all sectors of the agro-industrial complex. Output in the whole of agriculture decreased by 3%, in food processing - by 8.5%, and in food trade, the turnover in retailing decreased by 20%, and in wholesaling – by 30%. The author shows the role of government support of the agro-sphere in the dynamics of the financial condition of agricultural enterprises, and draws attention to the need to focus public support to solve the problems of unprofitable businesses and food sub-complexes in the agro-industrial complex.

Keywords: *profit and profitability of agricultural production, rate of return, price parity, government support, effective food demand.*

References

1. National accounts of Ukraine for 2015. (2016). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [The State statistics service of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Agriculture of Ukraine in 2015. (2016). Kyiv [in Ukrainian].
3. Shpychak, O.M. (2016). Problems of pricing in the context of purchasing power and inflation. *Ekonomika APK*, 6, 59–70 [in Ukrainian].
4. Tulush, L.D., Hrytsenko, O.Yu. (2016). *Ekonomika APK*, 7, 60–71 [in Ukrainian].
5. Statistical Yearbook of Ukraine for 2014. (2015). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [The State statistics service of Ukraine]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Paskhaver, B.J. (2015). The presence and dynamics of fixed assets of Ukraine. *Ekon. prognozuvannâ – Economy and forecasting*, 1, 157–158 [in Ukrainian].
7. Paskhaver, B.J. (2015). Agrosfera: trends and prospects. *Ekonomika APK*, 9, 5–14 [in Ukrainian].
8. Purchase material and technical resources for industrial needs of agricultural enterprises. (2016). Kyiv [in Ukrainian].